

Klamár Zoltán:

Határesetek – identitáskonstrukciók a határövezetközeli szerbiai és romániai településeken

In: Szőke Anna (szerk.): Az identitás megnyilvánulási formái a 21. század kezdetén. Kulturális értékeink a Kárpát-medencében 1. Válogatás a 2014-ben megrendezett konferencia előadásából. Kiss Lajos Néprajzi Társaság Könyvtára Sorozat. Szabadka, 2015. 141-156.

SZERZŐI KÉZIRAT

Jelen tanulmányunk többéves kutatóprogramok részeredményének előzetes összefoglalása. Az egyik terepmunka a romániai Bánság délnyugati részén, Arad közelében, Szerbia közvetlen szomszédságában, Nagyfaluban (Satu Mare, Grossdorf, Temesnagyfalu) zajlott 2006 kora őszén. A kutatást szervező és vezető Elena Rodica Colta kifejezett kérésére, elsősorban a nemzetiségi együttélés törvényszerűségeit, hatásait vizsgálták a résztvevők.

Évekkel később indult egy másik kutatóprogram, melyet az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának Néprajzi Kutatóintézete szervez, koordinál, és aminek témája a hármashatár vizsgálat (OTKA Nk 84283). A kutatóprogram négy éves kifutású, 2011-2015 között zajlik. Ennek keretében a térségben, nevezetesen a szerb-magyar-román határterület falvaiban és városaiban végezhetünk, végezhetünk identitáshoz és nemcsak ahhoz kapcsolódó terepmunkát. Így a korábbi kutatások mentén az észak-szerbiai településekre, Horgosra (Horgoš) és Törökkanizsára (Novi Kneževac) is kiterjeszthetjük vizsgálódásainkat.

Az etnikai térhasználat, térkijelölés gyakorlatának alakulását és működését valamint az egyéni- és csoportidentitás konstruálását befolyásoló, az etnikai önismeretből táplálkozó, kommunikatív-, kollektív- és kulturális emlékezetbe való betekintés alapján vizsgáljuk a kutatott településeket (Bindorffer 2008: 61.).

Amikor az identitásról, annak aspektusairól beszélünk, gyakran találkozunk azzal a politikai megfogalmazással, ami Kenedy elnöktől származik és így szól: Ne azt kérdezd, hogy mit tehet érted a hazáért, hanem azt, hogy te mit tehetsz a hazáért! Az idézetben rejlő szemléletmód fontos, hiszen gyakran kiinduló pontja, ha úgy tetszik kerete az állampolgárokkal szemben megfogalmazott elvárásoknak. Az Egyesült Államokban a bevándorlók magukkal hozott identitását igyekeztek/igyekeznek háttérbe szorítani és annak helyére egy sajátos amerikai azonosságtudatot akartak/akarnak állítani. Valami hasonló történt a 20. század folyamán a Kárpát-medence utódállamaiban és néha-néha napjainkban is tanúi vagyunk ennek a törekvésnek.

A vizsgált térség alaphelyzete azonban merőben más, hiszen a szerbiai Vajdaságban és a romániai Bánságban kialakult etnikai tarkaság nem 19-20. századi bevándorlás következménye. A tartományban, illetve Arad és Temesvár vidékén zömmel őshonos kisebbségekről beszélhetünk, akiknek feje felett ide-oda tologatták az államhatárt. Egy dologban mégis hasonló az irányított társadalmi reakció: sokáig itt is a korábbi identitás helyébe egy mesterségesen kreáltat próbált a politika meghonosítani. A mai Szerbia vonatkozásában ez volt a korábbi „jugoszláv” etnikum ideája, vagyis a magyarul, horvátul, szerbül stb. beszélő, de jugoszláv tudatú társadalmi, ha úgy tetszik etnikai csoport. Ennek a stratégiának a terméke az utódállamokban a magyarul beszélő szlovák, ukrán, román (állam)polgár.

Tény, hogy a térség népeinek különböző hagyományokból építkező identitását – ez alól még az azonos nyelvűek és vallásúak (például: szerbek és montenegróiak, erdélyi románok és óromániai románok) sem voltak kivételek – nem tudta felülmúlni a politikai akarat. Az egymásnak feszülő nemzeti önazonosságok a térség rokon népeit inkább eltávolították egymástól. Úgy gondoljuk, hogy ez a tendencia kihatott a kisebbségek identitásával kapcsolatos társadalmi tévhitek kialakulására is. A jugoszláv társadalom önazonossági válsága az ország területén élő kisebbségekre vetítette ki az államalkotó népek egymás iránti bizalmatlanságát.

Ettől a szemlélettől már csupán egy lépés a kisebbségek lojalitásáról alkotott kép, amely figyelmen kívül hagyja a minoritások kötődéseit és nem törődik az otthonosság érzetének problematikájával sem.

Jószerevel csak az elvárások fogalmazódnak meg az adott többségi társadalomban, bárhol szemlélődünk Közép-Európában.

A jelenség történelmi gyökereinél maradván, meg kell állapítanunk, hogy a huszadik századi társadalmi változások többször is megszakították a térségben a hagyományos életstratégiák és identitások organikus fejlődését (Husby-Darvas 1985: 493.). Mindezek okán súlyos identitás válságon mentek keresztül a térségben élő etnikumok. A megállapítás szerintünk egyformán igaz szerbekre, magyarokra, németekre, románokra, szlovákokra, horvátokra, ruszinokra... Egyszóval minden nációra a Kárpát-medencében és annak közvetlen peremvidékén.

Az egyén és a csoport tudatának fontos építkező eleme az önazonosság, aminek megléte segít a társadalmi tájékozódásban és az öndefinícióban.

„(...) az identitás elvileg minden egyes ember személyes sajátossága, amely önmaga testi mivoltának, szülői előképeknek, egyre bővülő társadalmi tapasztalatoknak és benyomásoknak kulturális feldolgozásával formálódik ki és nyer tartósan elismerést a vele érintkezők körében. Külön hangsúlyozandó ebben a folyamatban a kulturális feldolgozás jelentősége, mert az egyén társadalmi környezetének kulturális mintakészletéből merítve alkotja meg önmagát a többiekhez hasonlóan.“ (Sárkány 2000: 101.)

A társadalmi struktúra alapeleme a benne élő egyén, aki attól függően milyen csoportban szocializálódott, milyen hagyományokba nőtt bele, társadalmi helyzeténél és ismereteinél fogva képes aktív közvetítő szerepet vállalni más társadalmi csoportok irányába, vagy éppen képtelen rá. Ennek az aktív vagy a körülményekből fakadóan passzív etnikai magatartásformának a külsőségeit jelentik a térfoglalás objektumai, melyek egyben a csoportok identitás gyökereinek fontosságát is mutatják (Husby-Darvas, 1985: 496.).

A kérdést csak bonyolultabbá teszi a peremterületi lét, amit nevezhetünk határesetnek. A kisebbségeknek ugyanis rálátása van az anyaországra, még hozzá szószserinti és átvitt értelemben is! Az alig néhány kilométerre húzódó országhatár reménykeltő és elszomorító is lehet. Reménykeltő, mert – légies, nyitott határok esetében, mint amilyené mára a román-magyar lett – napi kapcsolatot tesz lehetővé virtuálisan és fizikai értelemben egyaránt. Épp a térségben vizsgálódva derült ki, hogy a kisebbséghez tartozók nagyobbik hányada az anyaországi médiát kíséri figyelemmel. De mindez a visszájára fordul, ha a határok leküzdhetetlen akadályt jelentenek, több kilométer kerülőt és esetenként több órás várakozást, hosszú vám procedúrát kell elviselni a kapcsolattartás érdekében.

A határmenti helyzet gyanússá teszi az anyanemzethez kötődő kisebbséget. Az államalkotó nemzetrészt kételkedik a vele együtt élők állam iránti lojalitásában, ahogyan a kisebbség sem hajlandó elfogadni a többség rátelepedését a település társadalmára. A kirekesztő mechanizmusok működése mégsem tudja döntően és hosszú távon befolyásolni, megváltoztani az adott csoportok etnikai identitását, etnikai preferenciáit. Az esetleges jogi korlátozások sohasem segítik az asszimilációs folyamatok felgyorsulását.

Mint azt majd látni fogjuk, az identitás kulturális elemei nemcsak változni, hanem újratermelődni is képesek amennyiben adottak a folyamatot befolyásoló társadalmi feltételek (Löfgren, 1985: 530-532.).

Többség és kisebbség – relatív fogalmak

Ahogyan a kisebbségi, úgy a többségi létehelyzet is folyamatosan tarumát okozott és okoz ma is Közép-Európa népeinek. Kilencven évvel a trianoni békediktátum kihirdetése és életbeléptetése után gyakorlatilag a kérdést körbe járva ismétlődnek a társadalmi válaszok is. A berendezkedő új hatalmak első intézkedéseikkel igyekeztek elfedni, eltüntetni a régi hatalmakra utaló valós terek jeleit. Szinte azonnal megváltoztatták a településneveket – sok falu és város nevének tükörfordtása éveken át használatban volt – az utcák és terek neveit. Sok esetben az új név minden ott élőknek egyformán idegen volt (Nagybecskerek – Veliki Bečkerek – Petrovgrad – Zrenjanin a hivatalos magyar névhasználatban napjainkban újra Nagybecskerek.) Ez a névháború jellemezte az egész huszadik századot (Barna 2000: 696-697., Colta, 2009: 531-553. Klamár 2013: 622-647.). A többség türelmetlensége és meg nem értése sok kárt okozott az együtt élők kapcsolatrendszerében. A népi földrajzi névadás lehetett volna az a minimum amire alapozva, ha nem is zökkenőmentesen, de jóval körültekintőbben és kevésbé bántóan lehetett volna névváltoztatásokat eszközölni (Kálmán 1973: 166-

172.). Áttekintve a kialakult gyakorlatot, megállapíthatjuk, hogy a mindenkori hatalom a legkevésbé sem vette figyelembe a több évszázados névadási hagyományt.

A felülről sugallt és vezérelt térfoglalás eredményeképpen párhuzamos világok képződtek, melyek elfedték egymást.

Ebben a bonyolult kapcsolatrendszerben sajátos gyakorlatot hozott létre a kisebbségben élő közösség: a többség jelrendszerét a saját kommunikációs nyelvére fordította. A hivatalos, a valós helyzetet elfedő földrajzi nevekhez – értelmezve azokat – hozzárendelte a korábban használatban lévőket. Minderre példa a két világháború között megjelent lokális sajtó (lásd Klamár: 2013). Ennek a védekező mechanizmusnak köszönhetően maradtak meg a közszájon forgó földrajzi nevek – elég itt utalnunk az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete könyvsorozatára, mely a települések földrajzi neveit adta közre –, miközben a közösségek léthelyzete többször is döntő módon megváltozott a huszadik század folyamán (Barna 2000: 696. Klamár 1996: 211-216. Klamár 2011.).

Ezeknek a változásoknak egy fontos momentuma volt a polgári társadalomhoz való visszatérés. Ahogyan a Kárpát-medencében szinte mindenütt a települési önkormányzatok, úgy Észak-Szerbia településeinek önkormányzatai és a romániai Bánságéi is lehetőséget kaptak a település-, utca-, és térnevek megváltoztatására. Ennek a folyamatnak a belső mozgatórugóit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az egyén és a közösség akaratának kifejeződése mutatkozik meg a 21. század elejére kialakult névadási és térkijelölési gyakorlatban. A folyamat azonban csak ott ment végbe, ahol megvolt a megfelelő lakossági struktúra, vagyis kialakulhatott a lokális politikai erőviszony az újabb térfoglalás megvalósításához. Mindez azt is jelenti, hogy a változásokhoz kisebbségi többség vagy fele-fele közeli etnikai szerkezeti arány szükségletetett. Csak ily módon tudták érvényre juttatni akaratukat az egyébként országos viszonylatban kisebbséghez tartozók.

Egyén és tér

Az egyén távolságtartását döntően befolyásolja a közeg, amelyben mozog. A környezet otthonossá tétele, vagyis a távolsághatárok átszabásának kényszere mutatkozik meg a lokális öntudat kifejezésének hatására kialakuló térhasználat, térfoglalás gyakorlatában. A barátságos, otthonos környezetben lecsökkennek az egyének közötti távolságok, ha úgy tetszik, az intim zóna éles határai elmosódnak, kitégúlnak. Magabiztossá válik a térhasználat és a kommunikáció.

A fentiekben kifejtettek alapfeltétele, hogy az etnikai csoportok tagjai a lokális önkormányzat, vagy civil egyesületek segítségével otthonossá tehesék településük tereit, utcáit. Ennek okán szinte lehetetlen az egyéni akarat érvényesülését tetten érni a térkijelölés gyakorlatában. Nyilvánvaló, hogy formálja azt, hiszen beépül a közösség által elfogadottba és a nyilvános földrajzi nevet valamilyen módon kihelyező térobjektumon manifesztálódik (Barna 2002: 152.).

A társadalmi-kulturális hatások melyek az egyént és a közösséget érik nem uniformizálják az etnikai csoportokat. A változások átmenetileg módosíthatják az identitástartalmakat, de a kulturális kötődések újból és újból felülírhatják azokat. Ennek az identitásmozgásnak köszönhetően a hangsúlyeltolódások mellett a tartalom lényege is megváltozhat. Ami megtörtént a jugoszlávság esetében is, ahogy a regnáló párt befolyása csökkent, majd maga az ország is szétesett (Sárkány 2000: 102.).

Nyilvánvaló, hogy az egyént családjában és etnikai csoportjában is érik generációs határokon átnyúló hatások (Sárkány 2000: 108.). Az esetek többségében az említett hatások képesek a későbbiekben ellensúlyozni a többségi társadalom intézményesített pedagógiai ráhatását. Az ily módon is formálódó identitástudat következtében generációk emlékezete képeződik le az egyénben és változásokat generál szűkebb és tágabb környezetében egyaránt. A mi tudat kifejezésének igénye hozza létre a térfoglalás régi-új objektumait.

A változások természetesen generálnak kisebb-nagyobb konfliktusokat. A névváltoztatások, emlékmű- és szoborállítások vezethetnek helyi súrlódásokhoz. Különösen akkor, ha egyik fél mögül kivonul az állami többség és kirajzolódhatnak a valós helyi erőviszonyok a településen élők között.

Az urbanus környezetben történő változások tehát újra és újra átpolitizálják az emlékezés alkalmait és helyeit (Barna 2002: 153.). Így azután a településen élő etnikai közösségek szélsőségeinek mindig adódik lehetőség a provokatív viselkedésre, ami megnyilvánulhat abban, hogy verbális támadást intéznek a médián keresztül, falfirkákkal nyilvánítják ki véleményüket, vagy ami még rosszabb:

megrongálják a többnyelvű feliratokat, szobrokat, keresztek és néha a csoportok közötti tettelegességig fajulnak a dolgok.

A térhasználat gyakorlata

Az etnikai kisebbségek szabad térhasználatáról gyakorlatilag a volt Jugoszlávia utolsó két (1990-1991) évétől kezdve beszélhetünk. Romániában a diktátort megbuktató 1989-es forradalom indította el a mélyre ható társadalmi változásokat. Azt megelőzően a kommunista hatalom a társadalom minden szegmensére rátelepedett, ellenőrizte azt. A párt saját múltat épített – néphősök, katonai-, munkásmozgalmi-, és kommunista vezetők kerültek az új kánonba –, melyben nem volt helye a polgári hagyományoknak. Sem a kisebbségek hagyományainak, sem pedig az államalkotók hagyományainak. A korábbi történelmi múlt ideológiailag vállalhatatlan eseményeit, személyeit valósággal kitörölte a nemzeti emlékezetből a pártakarat. Átneveztek településeket, tereket, utcákat, elbontattak emlékműveket és szakrális kisémlékeket.

Az első többpárti választások után a központi hatalom háttérbe húzódása és a polgári demokrácia erősödése mutatkozott meg a lokális akaratban.

Horgos és Törökkanizsa polgárai a számukra idegen utcanevek helyett, a korábban használtakat tették hivatalossá. Szobrokat, emléktáblákat állítottak, átformálták a korábbi gyakorlatot. Temesnagyfaluban a polgári átalakulás már nem talált kellő erőt maga mögé állító nemzeti kisebbségeket, hiszen a szerbek és a németek száma addigra oly mértékben megfogyatkozott, hogy azok nem tudtak élni az újabb térfoglalás lehetőségével.

Szerbiai példák: Horgos és Törökkanizsa

Horgos korábban Csongrád megyei falu volt. 1920-ban, mint fontos vasúti csomópont került a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz. Szeged vonzaskörzetéhez tartozott. Ma fűszerpaprika feldolgozásáról ismert. Szerb lakosságát 1920 után telepítették és a magyarkanizsai országút mellé építették számukra Kis-Gyála (Mala Đala) telepet, ami mára egybeolvadt Horgossal és elveszítette szerb jellegét.

Lakossága a 2011-es népszámláláskor: **6218** fő, ebből magyarok 5302 / 83,82%; szerbek 436 / 6,89 %; cigányok 289 / 4,71%; jugoszlávok 114 / 1,80% (www.statserb.sr.pov.rs letöltés: 2014. március 25.).

Trianon után 90 évvel a falu még mindig magyar többségű.

Törökkanizsa Torontál vármegye részeként, annak a Bácskát határoló Tisza folyó partján elterülő településként nem közvetlenül az államhatár mellett fekvő kisvárosként került az SzHSz királysághoz. A határ közelsége viszont fejlődése szempontjából mégis meghatározó mind a mai napig. Göngyöleggyára és paprikafeldolgozó ipara ma is jelentős.

Lakossága a 2011-es népszámláláskor: **7379** fő, ebből magyarok 2657 / 35,04%; szerbek 4369 / 57,63%; jugoszlávok 131 / 1,72%; cigányok 107 / 1,41% (www.statserb.sr.pov.rs letöltés: 2014. március 25.).

Románia: Temesnagyfalu példája

Nagyfalu településszerkezetében a 20. század utolsó harmadában gyorsult fel az etnikumcsere, és változott meg döntően a település térhasználat. A népszámlálási adatok azt mutatják, hogy a 18. századi újranevesedéstől egészen a második világháborúig szerb többségű településről beszélhetünk, ahol a szerbség németekkel élt együtt és csak elenyésző román valamint magyar lakos volt a faluban. Ipara nincs, nem is volt, a lakosság mezőgazdaságból élt, majd a kollektivizálás szétzilálta a családi gazdaságokat. A korábbi gazdasági struktúra 1989-es változások után már nem állt vissza.

Nagyfaluban a 2002-es népszámlálás szerint 1024-en élnek, ebből 792 román, 5 magyar, 18 német, 16 cigány, 182 szerb, 1 szlovák.

A románság faluba költözése már a második világháború alatt elkezdődött, az 1970-es években lett egyre számottevőbb, ám többségbe csak a 1990-es években kerültek.

A tér polarizációja – Horgos

A falu főterét 1945 után a kommunista hatalom bipolarizálta. A forgalmas csomópont egyik sarkára állított obeliszken a második világháború falubeli szerb áldozatainak névsora olvasható. A felirat csak szerb nyelvű. Vele szemben a másik obeliszken pedig a felszabadító harcokban elesettek nevei olvashatók. Az értelmező, magyarázó feliratot szerb és magyar nyelven is rávésték az emlékműre.

Korábban mindkét emlékmű azonos jelképpel, vörös csillaggal volt díszítve, de ez később megváltozott. A szerb áldozatok obeliszkjéről levésték a mozgalom jelképét és helyére kereszt került.

A faluközpont épületeinek bontásával a tér kinyílt és a Vasút utca irányában kiszélesedett. A telekre épült művelődési ház előtt – a hely a kereszteződés és a főter szerves része – egy kopjafa áll. Ez a korábban református sírjelként ismert szimbólum mára teljesen új jelentéstartalmat kapott (L. Juhász 2013: 61-65. Kinda 2011: 287-303.). A magyarságot szimbolizálja. Horgos főterén álló kopjafa díszítőelemei között ott vannak a falu testvértelepüléseinek a címerai. A szimbólum tehát múltat, jelent és jövőt kapcsol össze és legfőbb üzenete az, hogy a falu magyarsága békében és barátságban kíván élni és boldogulni.

A legújabb jel a tér Vasút utcába nyúló szegletére állított Szent István mellszobor. A büszk üzenete egyértelmű: a falu magyarsága emlékezik a gyökereire, de toleráns is egyben, mert a király, Imre herceghez írott intelmeit is szem előtt tartja a közösség. Ezt némileg felülírja a büszk elé állított kettős kereszt, ami feliratával a királyra emlékezik, aki a magyarok nagyszonyának ajánlotta oltalmába országát. Az állítatók e cselekedetre emlékezvén jelenítették meg a kereszten a boldogságos Szűz Máriát. A kereszt szövegében hozzá könyörögnek és a latin ábécével írottak mellett a magyar rovásírás betűivel is rávésték a fohászt.

Az újabb térobjektumok állításával korábban kétpólusú központi térszerkezet immáron négypólusúvá vált. Ezzel felülírták a korábbi hangsúlyeltolódást magyarok és nem magyarok között.

A tér polarizációja helyett a térszerkezet polarizációja – Törökkanizsa

Törökkanizsa rendelkezett ugyan egy főterrel, ami a Tisza partra kifutó főutca kiszélesedése volt – ezen a folyószakaszon állt a hajóhíd –, de magát az urbánus környezetet a katolikus templom és a vele szemben álló kereszt jelölte csupán. A kastélyok szintén ebben a környezetben épültek fel, ahogyan a községháza is. A hangsúlyt tehát csak növelte a földesúr és az államhatalom az építkezésekkel. A fontos térobjektumok tehát a mindenkori politika tárgyiasult jeleiként, illetve az itt álló katolikus templom pedig a szakralitás szimbólumaként jelölték ki a település e fontos pontját. Noha a kisváros legújabb kori létrejöttében nagy szerepe volt az ide telepített határőrvidéki szerbségnek, ők közösségileg kiszorultak erről a pontjáról a lokalitásnak, hiszen templomuk jóval kiejebb épült. Ezek alapján feltételezhetünk egy szerb és magyar szegregációt: két falu egy településen belül.

A régi központi mag a 20. század elejére alakult ki, aminek a közelében ugyan, de mégis jól elkülönülve épültek az új, 20. század végi központ fontos épületei: iskolák, többszintes lakóépületek, posta, eskető terem és áruház. Ahogyan Horgos példáján látható, úgy Törökkanizsán is elindult egy újabb polaritás kiépítése a hatalom részéről. Ráadásul ebben az új térben fontos közfunkciót kiszolgáló közigazgatási objektumok kaptak helyet. A szocializmus idején új jelent és új múltat konstruált a hatalom és a közúthálózat korábbi funkciói is megváltoztak, ennek a törekvésnek lettek alárendelve. A régi hajóhíd helyett új, állandó függőhíd épült a Tiszán, tehát a település nyugati irányban is nyitottá vált. Ennek köszönhetően az új központ forgalmi csomóponttá lett, míg a régi elveszette korábbi hasonló szerepét. Néhány fontos, fő közlekedési folyosóként funkcionáló utcát lezártak és sétáló övezetté alakítottak. Ennek okán bizonyos városrészek megközelíthetősége megváltozott és a lokális önkormányzat szándéka ellenére csökkent azok forgalmi/kereskedelmi súlya. A sétáló utca sarkán álló tiszavirágot mintázó szobor semleges tartalmú üzenete miatt tovább növelte a tér/utca súlytalan voltát.

A falu változatlan tereinek példája: Temesnagyfalu

A térobjektumok közül a leghangsúlyosabbak a templomok és a temetők. Noha három templom, és egy imaház is van a faluban, a teret mégis a szerb- és a katolikus templomok uralják épülettömbjük és tornyuk miatt. A helybeliek a katolikus templomot német templomnak nevezik, ami a falu főutcájának közepén egy útkereszteződésben áll. A településszerkezetből arra következtethetünk, hogy a szerb falurész a korábbi falumag központjában lehetett. Maga a falu pedig az országúttól távolabb, leágazó

útifaluként létezett. A németek 18. századi betelepülésekor a már meglévő szerb falu és az országút közötti szabad térségben hozták létre saját településüket, ami egy viszonylag magasabb terasz, így kevésbé veszélyeztették az Aranka áradásai.

A 20. századra ez a kettősség valójában megszűnt és az egykori országútból lett a település főutcája, ahol a lakóházak homlokzatának zömét ma is a tulajdonosok neve és az építés vagy átépítés évszáma díszíti. A példaadás olyan sikeres volt, hogy a faluba költöző románság is átvette a kijelölő-díszítő gyakorlatot.

A folyamatosan betelepülő románság a katolikus templomnak által alakította ki a román ortodox templomot, ami az ezredfordulón is egyfajta ideiglenességet sugall. Az igénytelen épületkülső és az előtte álló fakereszt kevésbé hangsúlyos a térben és csak erősíti, a helyiekben kialakult negatív véleményt a közösségről mely vallását ott gyakorolja.

Az adventisták imaháza szintén a fő utcán áll. A modern épület illeszkedik a főutca házsorába, környezete rendezett, és az imaház tekintélyt parancsoló tömbje is jó karban van.

A szakrális épületek olyan térpaneleket alkotnak a faluközösségen belül, melyek a fokozatos funkció- és hangsúlyvesztés ellenére is emlékeztetnek a település múltjában gyökeredző egykori térhasználat gyakorlatára (Silling 2008: 453-457.), azokra a nemzeti közösségekre – szerbekre és németekre – melyek egyre inkább kiszorultak a 21. századi közösségi térből.

A településen új középületek nincsenek, ami jelzi, hogy az államhatalom lemondott a térkijelölésről és az elöregedő, fogyatkozó etnikai kisebbségeket már nem tartja a helybeli románságra nézve rivális csoportoknak.

Szagrális kisemlékek

Az identitás megőrzésében a vallás szerepe a 20. században értékelődött fel. Horgos, mint lokalitás az 1920-as évek közepéig magyar etnikumú település volt. A betelepítések lényegileg nem sokat változtattak az alaphelyzeten, noha önálló falurészbe költöztették a vidékre érkező délszlávokat.

Az út menti keresztek többségét a 19. század végén, 20. század elején állították a falu katolikus lakói. A kisemlékek kettős üzenetet hordoztak: elsősorban a vallási másságot hirdették, de nagyon fontos volt a feliratuk is. Dedikációjuk magyar nyelvű és a szövegformula mellett (Isten dicsőségére emeltette...) az állítató neve, valamint az állítás évszáma olvasható. Mindezek az adatok etnikai töltetet is adtak a felállított szagrális jeleknek (Silling 2008: 455.). Eme státusuk az eltelt évtizedek alatt mit sem változott.

Ez alól Nepomuki Szent János szobra kivétel csupán, a szoborfülke külső palástján egy fekete gránit tábla van bibliai idézettel – „Én vagyok a szőlőtő...” Jn. 13, 35. – szerb és magyar nyelvű felirattal. Ennek magyarázata, hogy Horgos korábban jelentős homoki szőlő- és borvidék központja volt és erre a hagyományra alapozva felelevenítették a szüreti felvonulásokat, melyek egyházi áldása ennél a kisemléknél történik. A katolikus pap és az ortodox pópa végzi a szertartást, ezért a kétnyelvű tábla.

Törökkanizsán és Temesnagyfaluban alig vannak köztereken és útmentén állított szagrális kisemlékek. A ma állók közvetlenül a templomok közelségében, vagy jobbára azok kerítéssel védett belső udvarában találhatók. Funkciójuk is kettős: egyrészt szagrális, másrészt emlékműként az első és második világháború áldozataira emlékeztetik a közösség tagjait. Kivételt csupán a románok temploma előtti fakereszt képez.

Utcanevek

A népi földrajzi névadás gyakorlata Horgoson is tetten érhető és logikája is világos: a valahonnan valahová vezető utcák legtöbbször arról nevezik el, ahová vezet, vagy ami a jellemző rá. Néhány példa: Vasút utca – a vasútállomáshoz vezető utca régi nevét kapta vissza. Nagy utca – az egykori főutcát hívták így korábban, régi nevét kapta vissza. Halpiac utca – valaha Horgos alá bejárt a Tisza, egy hurokkanyar tette ezt lehetővé. A halpiac egykori helyét jelöli a régi utcanév.

Rác szőlőhegy – Ráchehy – homokos határrész a magyarkanizsai út mellett, még ma is Martonoshoz tartozik. Horgoshoz az 1924-ben magyarországi optáns szerb telepéseknek létesített Kis-Gyála falurészen keresztül érintkezik (Papp 1982: 55.).

A nemzeti múlt fontos része a lokális tudatnak, ezért vannak utcák melyek korábban is és napjainkban is történelmi személyekre és eseményekre emlékeztettek/emlékeztetnek.

Kopasz-sor – Kossuth utca – Kossuth Lajos nevét halála évében, 1894-ben vette fel, Burg Dénes gyógyszerész javaslatára. Az utcában laktak egykor a falu legtehetősebb parasztagzdái (Papp 1982: 57.). Nagyjából az utca közepén, egyik kereszteződés sarokházára került a márvány emléktábla, melynek szövege magyarázza a névadás történetét. Ily módon emelték be a közösségi emlékezetbe és a hivatalos megemlékezés helyi koreográfiájába a magyar forradalom eseménysorát meghatározó néhai kormányzó emlékét. Maga a márványtábla, melyet 2004-ben állítottak csak magyar nyelven közli az információkat (V.ö: Szabó 2004: 101.).

Olyan példa is van, amikor a településhez valamilyen módon konkrétan kötődő nemzeti nagyság tiszteletére neveznek el utcát:

Bartók Béla utca – annak emlékére kapta nevét, hogy a világhírű zeneszerző és népdalgyűjtő az első világháború előtt a faluban is gyűjtött népdalokat.

Egy-egy településrészre vezető utca, vagy a falu életében fontos személy szintén bekerült a földrajzi névadásba:

Reök part – Reök Andor helybeli nagybirtokos birtokközpontja közelében lévő határrész. Szent Péter utca – egy régi, Horgos határában állott középkori település nevééről van szó.

Az egyház szerepe is megmutatkozik a névadásban, még úgy is, hogy a kérdéses utcának egy időben két nevet is adnak. Ez a párhuzamosság azonban nem okoz zavart, mert mindenki tudja, hogy a település melyik utcájáról beszélnek:

Nepomuki Szent János utca – a népi emlékezet úgy tartja, hogy Szent János szobraig ért az áradás, de tovább nem ment. A szent szobra megállította a vizet. Ezért tiszteletből akkor is a szentről emlegették az utcát, amikor a hatalom átnevezte. Pap utcának is hívják még, mert a végén áll a templom és ebben az utcában járnak a papok (Papp 1982: 63.).

A Bánság mintha ebben az esetben is vízválasztó volna. A fenti gyakorlatnak nem, vagy alig található példái Törökkanizsán, illetve Temesnagyfaluban.

Összegzésül

A horgosi térhasználat példáit látva elmondható, hogy annak elemeiben ott munkál a faluban lakó nemzetek történelemszemlélete és nemzettudata egyaránt. Az etnikus identitás alapját az adott etnikai csoporton belül élő generációk tudásának átörökítési sikeressége határozza meg. Az ily módon átadott tudásanyag látens jelen van a csoport önmeghatározásában, és amikor a társadalom korlátozó mechanizmusa már nem működik, akkor az felszínre kerül.

Mint azt példáinkból láthattuk, időszakonként azonban az identitást, mint a lokális akarat kifejeződését figyelmen kívül hagyhatja, vagy tudatosan elfedheti az országos politika. Ezeket az időszakokat gyakran a párhuzamosság jellemezi. A hivatalos és az egykor hivatalos névadás, valamint a népi földrajzi névadásból származó neveket ilyen esetekben párhuzamosan használták a kérdéses évtizedekben. Mondhatjuk úgy is, hogy párhuzamos világok képződtek és teltek meg tartalommal. Ezekben a helyzetekben értékelődött fel igazán a generációk tudásának az átörökítése. A családi hagyomány továbbadása egyben a földrajzi tér otthonosságának őrzését is jelentette.

A polgári demokrácia kibontakozása tágabb teret biztosított a lokális akarat kifejezésének és így sok minden megváltozott a térhasználat és térkijelölés gyakorlatában. A hivatalos használatból kiszorult földrajzi nevek alig pár év alatt újból visszakérültek a köztudatba. Országosan a földrajzi névhasználatot úgy módosították, hogy a korábbi látens gyakorlatot kanonizálták, ami a szerb elnevezés mellett a magyar, német, román, szlovák stb. elnevezés használatának lehetőségét törvényi erőre emelte.

A fentiekből úgy tűnik, hogy globalizálódó világunkban a kisebbségi létet élő etnikai csoportok Szerbiában újfent rátaláltak nemzeti identitásukra. Ennek az identitásnak a belső igénye kényszerítette ki azt az új gyakorlatot, ami a térfoglalás/térhasználat módját is megváltoztatta.

Itt jegyezzük meg, hogy a Temesnagyfalú társadalmának atomizálódása a szocializmus évei alatt zajlott le. A családi gazdaságok létalapjának, a termőföldnek az elvétele azt eredményezte, hogy a lakosság többsége az iparba menekült és a közeli nagyvárosok, Arad és Temesvár iparvállalataiban helyezkedett el. A helyzetet így jellemezték: „Pre su vozovi bili puni ljudima iz sela! A danas više ni

vozova nema.” (Korábban a vonatok a falusi emberekkel voltak tele! Ma már vonatok sincsenek.) A forradalom után megnyíló határokon keresztül elhagyva a közösséget, sokan Nyugat-Európában vállaltak munkát. Spanyolországban és Németországban is dolgoznak, de Amerikába is jutott a helybeliekből. Száz főre becsülik azok számát, akik vendégmunkásként keresik kenyerüket.

A maradók azt mondják, hogy sokan azért hagyták el a falut, mert nem akartak a mezőgazdaságban dolgozni.

Nagyfalu előregedő társadalmát folyamatosan hagyják el azok a generációk, amelyek kényszerhelyzetben vannak és munkalehetőség, szociális- és kommunális szolgáltatások hiányában a távozást választják.

A verbális térkijelölés épp olyan fontos, mint a térobjektumokkal történő jelállítás. A falu nyilvános terein megfordulók nyelvhasználati gyakorlatában kétségkívül defenzív irányt mutat a szerb nyelv köznyelvi használata. Számtalan esetben voltunk tanúi a gyakorlati nyelvhasználat helyi megnyilvánulásainak. A faluban mozgó idegent minden esetben románul szólították meg. Ez a stratégia általában működött is, hiszen a legtöbb idegen, aki a településre érkezett román volt, vagy románul is beszélt. Vegyes nyelvi helyzetet csak akkor alakítottak ki, amikor megbizonyosodtak arról, hogy az idegen valóban nem tud románul. Ilyenkor egy közvetítő nyelvet kerestek, ami lehetett a szerb is.

Törökkanizsa esetében egyértelmű a szerb nyelvi dominancia. Mivel kétharmados szerb többségű településről beszélünk, így a helybeli magyarokra jellemző, hogy akcentus nélkül beszélnek a többség nyelvét. A határhelyzet – a magyar határ közelségére gondolunk – tehát nem mutatkozik meg a nyelvhasználatban, sőt a szerbek jó része alig tud magyarul. A település kapcsolathálója délfelé szerteágazóbb. Észak felé csak egy határon átnyúló szálát ápol a közösség, a deszki szerbekkel van kulturális kapcsolatuk.

Merőben más a nyelvi preferencia a magyar többségű Horgoson. A faluban élő szerbek, még azok is, akik csak pár évtizede érkeztek, valamilyen szinten megtanulják az őket körülvevő többség nyelvét.

Azt is mondhatnánk, hogy törvényszerűségeket lehetetlenség felállítani. Minden határeset elemeiben más és más, tehát máshogyan konstruálja identitását a térség lakossága.

A határhelyzeti identitáskonstrukciót akarva-akaratlanul is befolyásolja a más nemzettel való együttélés, egymás mellett élés ténye (Liszka 2013: 46.). Ennek okán lokális elemek mindenképpen bekerülnek az együtt élők identitásába.

Irodalom

Barna Gábor

2000 A Világ megszerkesztése. Szimbolikus és valós világok. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10-12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai. Szentendre, 693-710.

2002 Idő és emlékezet. In: Árvai Judit – Gyarmati János (szerk.): *Közelítések az időhöz. Tanulmányok*. Tabula könyvek 3. Néprajzi Múzeum. Budapest, 152-171.

Bindorffer Györgyi

2008 Kulturális és kommunikatív emlékezet. Történelemkonstrukció és történelemrekonstrukció a magyarországi németeknél. In: Papp Richárd, Szarka László (szerk.): *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta, 61-77.

Colta, Elelna Rodica

2009 Etnikumok, történelmek és identitás mítoszok a magyar-román határövezetben. In: Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Folyamatok és léthelyzetek – kisebbségek Romániában*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kriterion. Kolozsvár, 529-571.

Huseby-Darvas, Éva Veronika

1985 Közösség és identitás Cserépfaluban. *Ethnographia*, XCVI. 4. szám. 493-505.

Kálmán Béla

1973 *A nevek világa*. III. kiadás. Gondolat Kiadó. Budapest

Kinda István

2011 *Hagyományok béklyójában*. Sepsiszentgyörgy-Kolozsvár

Klamár Zoltán

1996 *Örökségünk. Kanizsai képeskönyv*. Cnesa Könyvkiadó. Kanizsa

2011 Az identitásstratégia hatása a térfoglalásra. Martonosi példák. *Acta Ethnologica Danubiana* 13. Az Etnológiai Központ Évkönyve. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Komárom – Somorja, 55-66.

2013 Felekezeti-, nemzeti- és lokális emlékezet. Identitáselemek Óbecse térkijelölő gyakorlatában. In: Glässer Norbert (főszerk.): *Óbecse a polgárosodás útján*. Óbecse, 622-647.

Liszka József

2013 *Átmenetek. Folklor és nem-folklor határán*. Selye János Egyetem Tanárképző Kara. Komárom

L. Juhász Ilona

2013 A harmincnégyes kőnél... Haláljelek és halálhelyjelek az utak mentén. Fórum kisebbségkutató Intézet – Etnológiai központ. Somorja–Komárom

Löfgren, Orvar

1985 Egy nemzeti kultúra lebontása. A kulturális változás vizsgálata a XIX. és XX. századi Svédországban. *Ethnographia*, XCVI. 4. szám. 530-541.

Papp György

1982 *Kanizsa és környéke földrajzi neveinek adattára I. Vajdaság helységeinek földrajzi nevei* 8. A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete. Újvidék

Sárkány Mihály

2000 Az identitás kutatása az amerikai kulturális és a brit szociálintropológiában. In: Sárkány Mihály (szerk.): *Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában. (Kultúrák keresztútján)*. Budapest, 101-114.

Silling István

2008 A nyugat-bácskai szakrális kisemlékekidentitásjellege. In: Papp Richárd, Szarka László (szerk.): Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet. Zenta, 451-458.

Szabó Töhötöm

2004 Látható és láthatatlan terek Kolozsváron. Néprajzi Látóhatár, XIII. évf. 3-4. szám. 87-112.

Border cases – Identity constructions in border-land villages from Serbia and Romania Summary

Observing the space tenure of Horgos – Horgoš, Törökkanizsa – Novi Kneževac (RS) and Temesnagyfalu – Nađfala – Satu Mare (Ro) we can say that in some elements, national attitudes toward history and national consciousness are hidden. In different periods state politics kept out of attention local demands. These periods are characterised by parallelism. Official, former official and folk geographic names were used parallel. In other words, there existed parallel world full of meaning. Development of bourgeoisie democracy provided a wider space for the expression of local demands, so many things changed in the practice of space tenure and space marking. Hungarian majority is much more tolerant with the Serbian inhabitants of the village. The Romanian majority is not much more tolerant whit the Serbian minority in village Satu Mare. They admit that the village is the home of both nations, but they try to find compromises holding to their traditions.

Összegzés / Rezümé

A horgosi, törökkanizsai (RS) és a nagyfalui (Ro) térhasználat példáit látva elmondható, hogy annak elemeiben ott munkál a faluban lakó nemzetek történelemszemlélete és nemzettudta egyaránt. Időszakonként azonban a lokális akaratot figyelmen kívül hagyta az országos politika. Ezeket az időszakokat a párhuzamosság jellemezte. A hivatalos és az egykor hivatalos névadás, valamint a népi földrajzi névadásból származó neveket párhuzamosan használták a kérdéses évtizedekben. Mondhatjuk úgy is, hogy párhuzamos világok, képződtek és teltek meg tartalommal.

A polgári demokrácia kibontakozása tágabb teret biztosított a lokális akarat kifejezésére és így sok minden megváltozott a térhasználat és térkijelölés gyakorlatában. A többséget képező magyarság sokkal inkább törekszik a falu szerb lakosaira tekintettel lenni. Ennek példái éppen a földrajzi névadásban mutatkoznak meg. Különösen az újabb településrészek reprezentálják a közös múltat. Ezzel a gyakorlattal elismerik, hogy a falu mindkét nép otthona, de a hagyományaikhoz és a közös hagyományokhoz ragaszkodva keresik a kompromisszumok lehetőségét. Ennek a toleranciának nyomát sem látni a romániai Nagyfaluban.